

VI JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES ILLES BALEARS

FORMENTERA

(26 A 28 DE SETEMBRE DE 2014)

VI Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Formentera, 26, 27 i 28 de setembre, 2014)

2015

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

Coordinació:

Antonia Martínez Ortega

Glenda Graziani Echávarri

Editat:

Consell Insular de Formentera

Secció d'Arqueologia del Col·legi Oficial
de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres

i en Ciències de les Illes Balears

ISBN: 978-84-941471-6-6

Dipòsit legal: F 33-2015

Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

VI Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears (Formentera, 26, 27 i 28 de setembre,
2014) / [Coordinació Antonia Martínez Ortega i Glenda Graziani Echávarri]- 280 p. ; 21x21 cm. --
ISBN 978-84-941471-6-6

Antonia Martínez Ortega i Glenda Graziani Echávarri

1. Arqueologia – Formentera – Congressos
902(460.32)

PRESENTACIÓ

Els dies 26, 27 i 28 de setembre de 2014 la Sala de Cultura de Formentera va acollir un acte de primer ordre en el camp de la recerca arqueològica a la nostra comunitat autònoma: les VI Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears. Aquest congrés bianual, organitzat per la Secció d'Arqueologia del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears, arribava així, per primera vegada des del seu inici l'any 2006, a Formentera.

De les cinquanta-set comunicacions previstes en el programa, quatre derivaven directament d'intervencions portades a terme a Formentera. En aquesta illa, l'aprovació de la revisió de les Normes subsidiàries i del Catàleg del patrimoni cultural, el 30 de setembre de 2010, va suposar un abans i un després en la documentació i l'estudi del territori des del punt de vista del patrimoni arqueològic, amb l'adopció d'un protocol per a la realització d'intervencions preventives davant qualsevol índex de resta arqueològica, tant en sòl urbà com, sobretot, en sòl rústic. A més a més, també s'han de tenir en compte els tres projectes de recerca arqueològica –tramitats com a intervencions programades– que s'han autoritzat des de 2012 i que avui per avui encara es troben en desenvolupament, dos d'ells centrats en la prehistòria i un en l'època romana.

La Llei 12/1998, de 21 de desembre, del patrimoni històric de les Illes Balears, incideix no només en la protecció i en la conservació del patrimoni cultural, sinó també, en la investigació i en la difusió. Certament, la recerca i la transmissió del coneixement són dos esglaons indispensables per poder posar en valor el patrimoni històric, sense els quals la protecció i la conservació no tendrien cap sentit. Per aquest

motiu, quan la Secció d'Arqueologia del Col·legi va plantejar al Consell Insular de Formentera la proposta de realitzar-hi les VI Jornades, des d'aquesta administració no només es va valorar com una opció, sinó gairebé com una obligació, entenent que es contribuiria a organitzar un fòrum científic de notable rellevància, encaminat a difondre els resultats de les darreres recerques en arqueologia desenvolupades arreu dels territoris que conformen les Illes Balears.

La publicació de les comunicacions presentades durant les VI Jornades, recollides per escrit en aquest volum en el qual també col·labora econòmicament el Consell Insular de Formentera, constitueixen una altra via per contribuir a la difusió del coneixement científic del patrimoni arqueològic de les nostres illes i, en definitiva, a aproximar-lo més a la ciutadania perquè pugui apreciar el seu valor com a testimoni del nostre passat.

Àrea de Cultura i Patrimoni
del Consell Insular de Formentera

PRÒLEG

És tot un plaer poder presentar aquesta publicació com un recull dels articles presentats a les VI Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears dutes a terme a l'illa de Formentera durant els dies 27, 28 i 29 de setembre de l'any 2014, fruit de la reunió d'un nombrós i actiu conjunt de professionals del món de l'arqueologia vinguts de totes les Illes Balears, de diversos punts de la península i també de diferents Universitats d'Europa.

La Secció d'Arqueologia del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears, qui té la responsabilitat i el plaer d'organitzar aquestes jornades d'arqueologia autonòmiques amb caràcter biennal, ha comptat aquest any amb el recolzament econòmic i una magnífica predisposició en tots els aspectes del Consell de Formentera, a qui volem donar les gràcies per l'ajuda prestada, la seva col·laboració i, sobretot, per obrir les portes de la seva illa a un projecte com aquest, que intenta consolidar les bases per a posar en comú la tasca arqueològica i la difusió en favor d'una creixent i acurada professionalització de l'arqueologia. Formentera ens ha envoltat com a un marc idoni per exposar els estudis més adients i actuals de l'arqueologia de les nostres illes que conformen l'arxipèlag Balear.

La present publicació ha estat possible gràcies a la voluntat, entusiasme i esforç d'un conjunt de persones que han oferit amb il·lusió el seu temps i tots els recursos disponibles al seu abast. Les jornades i la publicació de les seves actes s'han materialitzat baix la coordinació de les sotasignants en representació de la Secció d'Arqueologia i de Jaume Escandell, en representació de l'Àrea de Patrimoni del Consell de Formentera. Però si des de les primeres Jornades realitzades a Manacor (Mallorca) l'any 2006 impulsades per l'arqueòloga municipal Magdalena Salas, hem arribat fins el dia d'avui ha

estat també gràcies a l'empenta donada per tots els seus assistents i, en especial, als seus participants qui ofereixen els resultats de les seves investigacions per tal de fomentar la molt necessària tasca de difusió del nostre patrimoni arqueològic. A aquelles primeres jornades que semblen quedar llunyanes es va iniciar un aventura amb 12 comunicacions, a les II Jornades dutes a terme a Felanitx es va augmentar la participació fins a 16 comunicacions, seguides per les III Jornades realitzades a Maó on es varen presentar 23, a les IV Jornades celebrades a Eivissa el nombre de comunicacions va arribar fins a 36 i finalment a les V Jornades celebrades a Palma el 2010 es varen presentar 44 comunicacions amb un èxit de participació mai vist a les anteriors que arribava fins als 90 autors. L'augment paulatí i consecutiu de participació d'unes jornades a les següents és un clar èxit que ens ha conduït fins a les presents.

Actualment hem comptat amb la participació de 99 autors que varen presentar 55 comunicacions a Formentera, d'entre les quals s'han presentat per a formar part de la publicació de les Actes un total de 45 articles que engloben des de la prehistòria fins als nostres dies amb temàtiques que inclouen projectes d'excavacions programades, intervencions d'urgència, estudis metodològics, restauració i projectes de difusió. A tots ells, gràcies per la feina i dedicació demostrada, i gràcies també als coordinadors predecessors per donar les primeres passes que obrien el camí que avui podem continuar desitjant que sigui llarg a fi de poder fomentar l'interès per l'arqueologia, lluitar per una professió digna i de qualitat i potenciar el respecte pel patrimoni arqueològic que ens envolta com a llegat històric i cultural dels nostres antecessors.

Antonia Martínez Ortega i Glenda Graziani Echávarri

SUMARI

LOS ENTERRAMIENTOS PROTOHISTÓRICOS EN CAL DE LAS ISLAS BALEARES: CREMACIÓN O INHUMACIÓN?.....	15	¿QUÉ ALTURA TENÍA LA TAULA DE TORRE D'EN GALMÉS? Vicente Ibáñez Orts	101
Mark Van Strydonck, Louise Decq, Tess Van den Brande, Mathieu Boudin, Damià Ramis, Herlinde Borms, Guy De Mulder		ES ROSSELLS: AHIR I AVUI.....	109
EVOLUCIÓ DE LES COMUNITATS PREHISTÒRIQUES I PROTOHISTÒRIQUES I TRANSFORMACIÓ DEL PAISATGE AL NORD-EST DE L'ILLA DE MALLORCA. PROJECTE D'ESTUDI I RESULTATS PRELIMINARS.....	23	Bartomeu Salvà Simonet, Christoph Rhinne, Dario Weiss, Paloma Salvador, Alejandra Galmés, Javier Rivas, Xisco Bergas, Rafel Font, Celia González, Marion Déppez.	
Jordi Hernández-Gasch, Marc Llobera, Antoni Puig Palerm		ANÁLISIS DE ELEMENTOS DECORATIVOS EN CERÁMICAS POSTALAYÓTICAS DE MALLORCA.....	119
MENORCA TALAIÒTICA. CANDIDATA A PATRIMONI MUNDIAL.....	35	Dario Weiss, Daniel Albero Santacreu	
Joana Gual, Simon Gornés		SOBRE UN POSIBLE SANTUARIO CON ELEMENTOS FENICIOS EN EL CENTRO GEOGRÁFICO DE MENORCA: MONTE TORO.....	129
LA COVA DES FUM (LA MOLA, FORMENTERA). DEL DESCOBRIMENT A LA INDIFERÈNCIA: INVESTIGACIONS A UN JACIMENT OBLIDAT.....	43	Joan C. de Nicolás Mascaró	
Ricard Marlasca, Josep M ^a López Garí		EL YACIMIENTO PÚNICO-EBUSITANO DE SA GALERA (CAN PASTILLA – PALMA).....	141
RESULTATS PRELIMINARS DE LA INTERVENCIÓ A L'ESPAI ENTORN DEL TALAIOT QUADRAT DE S'HOSPITALET VELL (MANACOR, MALLORCA).....	53	Ramón Martín Gordón, Jorge Argüello Menéndez, Silvia Jovani Martín	
Magdalena Salas, Damià Ramis		POZO Y JARRA FUNERARIA EN EL ISLOTE DE SA GALERA (CAN PASTILLA – PALMA).....	153
ANÁLISIS DE DISTRIBUCIÓN ESPACIAL DE LA CERÁMICA DEPOSITADA EN EL ÁMBITO FUNERARIO DEL TURRIFORME ESCALONADO DE SON FERRER (s.VI a.C.).....	63	Ramón Martín Gordón, Jorge Argüello Menéndez	
Manuel Calvo Trias, Jaume García Rosselló, Daniel Albero Santacreu		ESTUDIO GEOARQUEOLÓGICO DEL YACIMIENTO DE NA GALERA (MALLORCA-ESPAÑA).....	161
APROXIMACIÓN A LA EXPLOTACIÓN DE LOS RECURSOS VEGETALES EN CAP DE BARBARIA II: RESULTADOS PRELIMINARES.....	73	Mercedes Alvarez Jurado-Figueroa, Pedro A. Robledo Ardila, Agustín Fernández Martínez, Carlos Alvarez Jurado-Figueroa	
López-Dóriga, I., Picornell, Ll., Camarós, E., Cueto, M., Teira, L., Sureda, P.		TROBALLA DE MINERAL D'ARSÈNIC AL JACIMENT INDÍGENA DEL TURÓ DE LES ABELLES (SANTA PONÇA, CALVIÀ, MALLORCA).....	169
ELS INICIS DE LA METAL·LURGIA A LES ILLES BALEARS: EINES, OBJECTES O MAGIA?.....	81	Joan Camps Coll (†), Antoni Vallespir Bonet	
Salvà Simonet Bartomeu		UNA FOSSA D' INHUMACIÓ ARCAICA A LA NECRÓPOLIS DEL PUIG DES MOLINS (EIVISSA).....	175
LES EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL PATI D'AVANTER DEL CERCLE 7 DE TORRE D'EN GALMÉS (MENORCA).....	91	Jordi H. Fernández, Ana Mezquida, Benjamí Costa	
Martí Carbonell, Borja Corral, Antoni Ferrer, Carmen Lara, Joaquin Pons, Irene Riudavets, Carlos de Salort.		CULTURAS ARQUITECTÓNICAS PÚNICAS. MENORCA COMO LABORATORIO DE ANÁLISIS.....	185
		Fernando Prados Martínez, Helena Jiménez Vialás, Joan C. de Nicolás Mascaró, José Javier Martínez García, Octavio Torres Gomariz	

MATERIALS ROMANS DES VELAR DES CUÏTOR (SENCELLES, MALLORCA). RESULTATS D'UNA EXCAVACIÓ PREVENTIVA.....	193	NOVES ACTUACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL PORT DE PORTO CRISTO. RESULTATS DE LA CAMPANYA DE PROSPECCIÓ I SONDEJOS SUBAQUÀTICS DEL 2012.....	295
Josep Avellà Lliteras		Sebastià Munar, Albert Martín, Mateu Riera Rullan, Joan Santolària	
COMERCIO DE VINO TARRACONENSE EN MENORCA. NUEVAS APORTACIONES DE LA EPIGRAFÍA ANFÓRICA.....	203	LA CRISIS DEL SIGLO III Y LAS ISLAS BALEARES.....	303
Joan Carles De Nicolás, Piero Berni, Élise Marlière, Josep Torres Costa		Isabel Busquets Porcel, José Miguel Rosselló Esteve	
MATERIALES Y NIVELES DE ÉPOCA ANTIGUA DE LA INTERVENCIÓN ARQUEOLÓGICA REALIZADA EN LA CASA DE CULTURA, CALLE RAMON LLULL Nº 3 DE PALMA (ISLA DE MALLORCA).....	215	LOS OFICIALES BIZANTINOS EN LAS ISLAS.....	309
María José Rivas Antequera, Mateu Riera Rullan, Damià Ramis Bernad		José Miguel Rosselló Esteve	
PRIMERA APROXIMACIÓ A LA CERÀMICA DE LA VIL·LA ROMANA DE SON SARD (SON SERVERA-MALLORCA).....	225	EL VIDRIO DE ÈPOCA ANDALUSÍ: PROBLEMÀTICA Y BASES PARA SU ESTUDIO EN LAS BALEARS.....	313
Mateu Riera Rullan, Beatriz Palomar Puebla, Francisca Cardona López, Sebastià Munar Llabrés		Miquel Àngel Capellà Galmés, M. Magdalena Riera Frau	
UNA APROXIMACIÓN A LA PRAXIS FUNERARIA EN LA EBUSUS DE LOS SIGLOS II A VIII A PARTIR DEL YACIMIENTO DE VÍA PÚNICA 34 Y JOAN PLANELLS 3.....	235	SETTLEMENT OF IBIZA, SPAIN: FROM ROME TO ISLAM – THE BIOLOGICAL EVIDENCE FROM THE DENTITION.....	323
Glenda Graziani, Juan José Marí Casanova, Maria Llinàs		Girdwood, L.K.; Langstaff, H.; Kranioti, E.F. - The University of Edinburgh	
REIVINDICACIÓN DE LOS ANTIGUOS GRABADOS DE LOS HIPIGEOS PREHISTÓRICOS DE MENORCA: DIODORUS, BONITAS, HONORIUS Y LA CUEVA DE LAS CABEZAS DE TORO.....	249	UNA INSCRIPCIÓN ÁRABE SOBRE EL ASA DE UN ÁNFORA TARDOANTIGUA HALLADA EN FORMENTERA.....	331
Joan C.de Nicolás Mascaró, Vicente Ibáñez Orts, Pere Arnau, Mónica Zubillaga.		Antoni Ferrer Abárzuza, Glenda Graziani, Virgilio Martínez Enamorado.	
NOVETATS I REVISIONS DE INSCRIPCIONS ROMANES DE LES ILES BALEARS.....	261	PRIMERS RESULTATS DE L'ACTUACIÓ ARQUEOLÒGICA SUBAQUÀTICA PREVENTIVA SUBSIDIÀRIA DEL PROJECTE DE DRAGAT A LA ZONA PRÓXIMA A LA BASE NAVAL I COS NOU DEL PORT DE MAÓ.....	343
Marc Mayer		Sebastià Munar, Joan Santolària, Montserrat Anglada	
GLI SPECCHIETTI PLUMBEI DELLE ISOLE BALEARI.....	265	PROYECTO ARQUEOLÓGICO EN ISLA DEL REY.....	351
Giulia Baratta		Amalia Pérez-Juez, Ricardo Elia, Paul Goldberg, Alexander Smith	
CRANIAL VARIATION OF THE IBIZAN POPULATIONS.....	273	RESULTATS DEL SEGUIMENT I DE L'EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA D'URGÈNCIA PORTATS A TERME A L'ESGLÈSIA DE SANTA MAIA DE MAÓ.....	361
Elena F. Kranioti, Julieta G. García-Donas, Helen Langstaff. Edinburgh Unit for Forensic Anthropology, SHCA, University of Edinburgh		Antoni Ferrer Rotger, Montserrat Anglada Fontestad	
VÍA PÚNICA 34 AND JOAN PLANELLS: DEMOGRAPHIC STUDY OF TWO CEMETERY POPULATIONS FROM IBIZA.....	285	ELS AMICS DELS CLOSSOS DE CAN GAIA, UNA VESSANT SOCIAL EN LA PROTECCIÓ I DIFUSIÓ DEL PATRIMONI.....	369
Julieta G. García-Donas		Miquel Àngel Vicens i Siquier, Pere Bennàssar Bennàssar, Bartomeu Salvà i Simonet	
		PROPUESTA METODOLÓGICA PARA EL ESTUDIO DE MARCAS DE CANTERO A PARTIR DE LA INVESTIGACIÓN EN EL BALUARD DEL PRINCEP (PALMA, MALLORCA).....	377
		Antonia Martínez Ortega	

APROXIMACIÓ A LES ESTRATÈGIES DE CATALOGACIÓ D'ELEMENTS PATRIMONIALS ARQUEOLÒGICS A MALLORCA.....	385
Raquel Barceló Expósito	
LA CONSERVACIÓ PREVENTIVA DE BÉNS MOBLES EN INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES TERRESTRES. PRIMERS AUXILIS.....	391
Laia Fernández Berengué. Helena Jiménez Barrero	
PRIMERES TASQUES DE CONSOLIDACIÓ AL POBLAT DE CAP DE BARBARIA II (FORMENTERA). LES ACTUACIONS A L'ÀMBIT 9.....	399
Sureda, P., Camarós, E., Cueto, M., Teira, L., Munar, M., Burgaya, B. University of Edinburgh	
INTERVENCIONES DE CONSERVACIÓN Y RESTAURACIÓN EN EL YACIMIENTO DEL ISLOTE DE SA GALERA.....	405
Silvia Jovani Martin	

RESULTATS DEL SEGUIMENT I DE L'EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA D'URGÈNCIA PORTATS A TERME A L'ESGLÈSIA DE SANTA MARIA DE MAÓ

Montserrat Anglada Fontestad
Antoni Ferrer Rotger

INTRODUCCIÓ

Durant els mesos de febrer a octubre del 2010 es van realitzar les obres de reforma per a la col·locació d'un nou rajolat a l'església de Santa Maria (Maó). La intervenció afectava al subsòl de l'edifici fins a una cota de 30-60 cms. de profunditat per sota del paviment de principis de segle XX, fet que va requerir un control arqueològic.

Les obres van permetre documentar un seguit d'estructures, fruit de les diverses reformes i intervencions que s'hi han anat realitzant. És possible que algunes de les restes arquitectòniques aparegudes en el transcurs de l'obra corresponguin a l'església medieval, però malauradament, per motius aliens als estrictament arqueològics, no es va poder realitzar una excavació en profunditat.

HISTÒRIA DE L'EDIFICI

L'església de Santa Maria es situa a l'anomenat barri des Pont des Castell, nucli original de Maó, a partir del qual es desenvolupà el nucli urbà de la ciutat. Aquest primer assentament es va detectar en el transcurs de les excavacions realitzades durant els anys 80 en aquesta part de la ciutat, documentant-se nivells d'època romana i medieval.

Les fonts medievals esmenten la presència d'una murada que protegia la ciutat. De fet, sembla ser que l'edifici actual de l'església s'hauria construït aprofitant part de l'antic recinte emmuradat. Actualment, l'edifici es troba exempt pràcticament en tot el seu perímetre, com a resultat de diverses modificacions urbanístiques de la zona. Ubicat entre la plaça de la Conquesta i la plaça de la Constitució, configura un dels espais urbanístics més característics de la ciutat.

La fundació de la primera església dedicada a Santa Maria a Maó es remunta als temps de la conquesta cristiana per

part d'Alfons III. El temple es va construir en un solar, donat pel rei, a l'interior del castell. L'edifici aprofitava l'angle sud-oest de la murada, així com una torre per al campanar. El portal major donava a la plaça, accedint-s'hi per un pont elevat sobre una petita depressió (Martínez 1995).

Així, algunes notícies recollides en diferents documents històrics, permeten fer un recorregut històrico-arquitectònic de l'església des de la seva fundació fins els nostres dies. Els primers testimonis escrits són d'època medieval, el més antic dels quals és un expedit a València el 23 de gener de 1289 per part d'Alfons III on s'esmenta la fundació de tres capellanies de Patronat Reial, una d'elles a Maó (Casasnovas 2005). En un escrit posterior, datat a Barcelona el 20 de maig de 1294, es troba la concessió, feta pel rei Jaume II als habitants de Maó, d'un pati dins el castell per edificar un temple dedicat a Santa Maria. Aquest document fa referència al lloc on s'ubicaria l'antiga església, que ocuparia el mateix lloc que l'actual. Aquest edifici era, malgrat tot, de dimensions més reduïdes, tal i com afirma Josep Sanxo a la seva obra manuscrita *Memòria de la Parròquia de Mahó* (Martínez 1995).

De l'any 1301 es conserva el document del Pariatge, el qual esdevé un dels fonaments jurídics per l'organització administrativa, territorial i eclesiàstica durant l'època medieval a Menorca. Es fundà la Pabordia i es crearen fins a set parròquies, entre les quals s'hi trobaria Santa Maria de Maó (Casasnovas 2005).

En quant a la fesomia arquitectònica, és possible que l'edifici medieval consistís en una típica església de repoblament, que reproduiria l'estructura de les esglésies mallorquines del s. XIII: planta de nau única i irregular, dividida en dos trams sense diferenciació de la capçalera i sense capelles laterals (Alonso 1971). Segurament va ser bastida amb pedra local, possiblement marès, i tindria el sostre a doble vessant, tal vegada de fusta (Sintes 1993).

Les contribucions per a ampliar i ornamentar el temple durant l'època medieval marcaren el disseny definitiu de l'edifici. En un document del 1420 es fa referència a una concessió de llicència a Antoni Marçal i Pere Cases per a construir dues capelles a la murada de la vila contigua a l'església, adaptant-se així a les necessitats i l'espiritualitat del moment (Rosselló 1982). Les ampliacions a l'església, afegint més capelles a la nau principal, s'anirien succeint fins a finals del s. XV, tal i com testimonia un altre document del 1495 on es reclama als Magnífics Jurats el pagament dels doblers per l'obra de l'església. D'aquests anys és també un document on s'esmenta que es compren dues cases per ajuntar-les a l'església (Sintes 1993).

El 1535 Barba-rossa ataca Maó, destruint parcialment l'església. Entre l'any 1538 i el 1544 es reconstrueix i s'amplia l'església comprant un hort adjacent (Martínez 1995). L'esquema ideal que s'ha proposat per a l'església d'aquest moment no dista massa de l'estructura actual, tot i que les mides serien més reduïdes: una nau única de sis trams on s'obrien capelles laterals de planta rectangular en els murs longitudinals, amb dues als peus (Sintes 1993). La capçalera es trobava orientada al nord. Es disposaren tres portes d'accés: la Porta de les Fonts situada al carreró de l'església, pròxima a les Fonts Baptismals; la Porta de l'Àngel, anomenada així suposadament per trobar-se al costat de la capella de l'Àngel i Sant Cristòfol; i la Porta Major situada als peus. El campanar aprofitaria la torre de l'angle sud-oest de la murada, afegint un cos per a disposar-hi les campanes. Les obertures de l'església eren reduïdes, seguint amb la tradició medieval. De fet, només s'esmenten unes finestretes rodones a la part dels peus, a part de les portes. En aquesta part es situava el cor i a la capçalera el presbiteri, emmarcat per dues capelles laterals, una d'elles utilitzada com a sagristia.

La gran transformació urbana que pateix Maó en època moderna fa que perdi la seva fesomia medieval. En aquest moment, la ciutat comença a despuntar com a nucli més important de l'illa. Durant els segles XVII i XVIII, el temple ja no cobria les necessitats de la població. A més, algunes parts de la construcció es trobaven en molt mal estat de conservació. La Obreria de la Parròquia demanava a la Universitat i, posteriorment al governador de l'illa, Richard Kane, de prendre mesures per reconstruir l'edifici (Casasnovas 2005).

Finalment el 12 d'agost de 1748 es col·loca la primera pedra del frontispici i de les torres col·laterals de la façana de l'edifici actual. La nova construcció es situaria al mateix lloc on es dreçava l'antiga església. La necessitat de construir un nou temple, amb més capacitat per acollir els feligresos, va fer que es compressin cases dins el Pont d'es Castell, enderrocant-les per a construir el nou edifici. Aquest fou també el motiu de l'enderroc de la porta d'accés anomenada des Pont des Castell i una de les torres. D'altra banda, s'aprofità un tram de la murada per a construir el mur lateral oest de l'església. El nou frontispici es retranquejà, escairant-se amb la façana de la plaça, a fi de poder donar més espai a la nova entrada que es volia situar en aquest lloc, prevista com la principal de l'església.

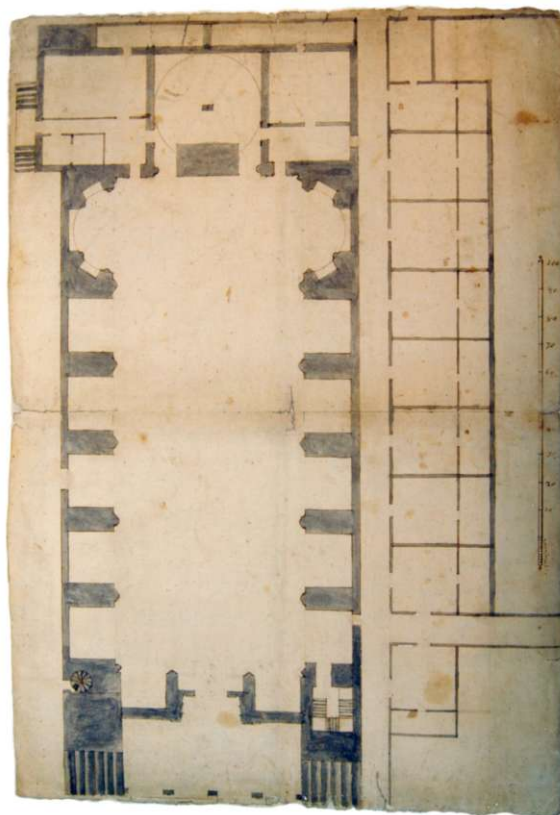

Figura 1. Plànol de l'església de Santa Maria de Maó, 1748-1754 (Museu de Menorca).

Es coneix un plànol (pertanyent a la col·lecció Vives Escudero i conservat al Museu de Menorca), de la proposta presentada per Giuseppe Chiesa de la nova planta de l'església (Figura 1).

L'Arxiduc (Habsburgo-Lorena 1871) esmenta que a mitjans del s. XVIII es construeix la nau central del temple dedicat a Santa Maria, situant una de les seves portes a la plaça de la Constitució. Les obres de construcció de l'església van ser finançades per l'Obreria i per les confraries, fent aportacions econòmiques per a la reconstrucció de les capelles, a les quals s'hi subscriuen les advocacions respectives. Un cop finalitzat el tercer tram de la nau principal es va aixecar un mur provisional que tancaria la part construïda, per tal de poder habilitar la part acabada per celebrar-hi l'eucaristia. S'intueix que, amb aquesta part construïda, ja es demoliria l'església antiga. Tot i la precarietat econòmica i de la construcció, durant la segona meitat del s. XVIII es continuen les obres i, finalment, es beneeix el temple el 24 de desembre de 1772, malgrat no s'acabessin les obres de l'interior fins el 1788.

Al llarg del s. XIX, es realitzaren diverses intervencions a l'interior de l'església: col·locació de retaules, daurat i pintat del presbiteri, construcció de l'orgue, del cadiratge del cor i la reixa que el tanca. Finalment es van consolidar les torres, obra que s'abandonà per a construir una nova torre pel campanar un cop finalitzada la guerra civil. A principis del s. XX es decoraren els llenços dels murs de la nau central seguint l'estil neogòtic propi de l'època, en un intent d'uniformar l'interior. Durant la guerra civil l'edifici va patir diversos danys, sobretot a l'interior, fins al punt que l'Ajuntament va proposar el seu enderroc per a convertir-lo en un solar públic.

ELS ENTERRAMENTS A LES ESGLÉSIES

Des de l'Edat Mitjana era habitual enterrar els feligresos dins l'església, fet contradictori al Dret canònic, que prohibia enterrar en els temples. El valor econòmic del sòl dins la pròpia església variava segons el lloc on s'ubicava la sepultura: els llocs més privilegiats eren l'altar major i les seves grades; la gent amb menys recursos s'enterraven vora les portes i al costat de la pica d'aigua beneïda. A les capelles laterals també existia una categorització segons la importància de la venera-

ció al sant o sants titulars. Durant el segle XVII, les inhumacions a l'església de Santa Maria eren una pràctica funerària habitual. Altres llocs on es documenten és a l'església del Convent de Jesús, i més puntualment a altres esglésies de Maó. Amb motiu de les obres de l'església de Santa Maria de Maó durant el s. XVIII i el s. XIX, el número d'enterraments va minvar. Aquestes remodelacions responien a la preocupació de construir-hi indrets més adients a la ubicació de les sepultures. Possiblement algunes de les criptes es varen construir durant aquesta època. A Maó no es va deixar d'enterrar a les esglésies fins l'any 1813, tot i que el 1787 el rei Carles III havia signat la primera disposició sobre cementiris, prohibint enterrar en els temples (Sintes 2008).

LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA

La intervenció arqueològica a l'interior de l'església de Santa Maria de Maó va començar, en un primer moment, com un seguiment arqueològic. No fou sinó a partir del moment en què es va constatar la presència de restes humanes i d'estructures, a pocs centímetres per sota de l'enrajolat, que es va sol·licitar el pertinent permís d'excavació arqueològica d'urgència degut a que algunes estructures es veien afectades pel rebaix del sòl.

L'obra de reforma va consistir en el canvi de l'enrajolat antic de la nau central i d'algunes de les capelles laterals. Aquest es trobava en mal estat degut als enfonsaments provocats per la poca consistència del reblert inferior. Durant el seguiment es va documentar un nivell estratigràfic format per sauló, fragments de marès, restes de morter, ceràmica moderna i contemporània així com una certa quantitat de restes humanes sense cap tipus de connexió anatòmica. Aquest nivell, que s'estenia per tota la nau central i les capelles laterals, va ser interpretat com un rebliment d'anivellació corresponent a la col·locació de l'enrajolat de principis del segle XX. Seguidament, es va portar a terme el rebaix en extensió d'aquesta unitat sedimentària.

Per sota d'aquesta unitat estratigràfica, a uns 20 cm. de profunditat, van sortir a la llum diverses unitats funeràries i estructures muraries, relacionades a les fases constructives de l'església (Figura 2).

Figura 2. Plànol amb les estructures documentades. Vermell: Criptes. Blau: Enterraments individuals. Groc: Estructures muraries que podrien pertànyer a l'església medieval. Verd: Mur de tancament del s. XVIII, dreçat durant la construcció de l'església. Lila: Pou. Negre: Estructures arquitectòniques indeterminades.

D'una banda, s'identificaren dos tipus d'espais funeraris: les criptes, ubidades sobretot a la nau central, correspondrien a l'església actual. Tot i així, no es pot descartar que n'hi hagi algunes de més antigues. Es tracta d'estructures de planta rectangular i amb coberta de volta de canó de marès. En el moment de la seva descoberta, les criptes es trobaven reblertes de restes d'obra mesclades amb restes antropològiques, segurament del moment en què es realitzaren un seguit de reformes dins l'església durant el segle XIX. Algunes presentaven reformes a la volta, segurament ocasionades per problemes d'estabilitat.

D'altra banda, es documentaren diverses tombes individuals distribuïdes per la nau central entre les criptes i els murs, amb una important concentració a la zona dels peus de l'església. Algunes d'elles es trobaven orientades cap a l'Altar Major però d'altres s'orientaven vers les capelles laterals. Durant els treballs arqueològics es van identificar tres tipus de tomba individual. Per una banda, es van documentar estructures funeràries en cista, rectangulars i construïdes amb peces de marès. En alguns casos conservaven les lloses de coberta, del mateix material. Per una altra banda, es van identificar tombes retallades en estructures arquitectòniques anteriors, documentades a la part oest de la nau central pròxima a la capçalera. Donat que cap d'aquestes tombes quedava afectada per l'obra, aquestes no van ser excavades. Finalment, es va documentar una inhumació primària en taüt de fusta (UF-2001) localitzada prop de la Porta de l'Àngel. Aquesta unitat funerària va ser excavada per una antropòloga física, donat que el rebaix afectava la sepultura, situada a una cota superior respecte de les altres. Es tractava d'un individu inhumat en posició de decúbit supí, de sexe femení, d'entre 25 i 35 anys, abillat amb algun tipus d'indumentària, tal i com indiquen les restes de teixit adherides als ossos i les restes de cuir entorn a la zona dels peus (Fadrique *et al.* en premsa).

Juntament a les estructures funeràries es van poder documentar restes arquitectòniques corresponents a diverses fases constructives. Algunes d'elles podrien correspondre a fonaments de l'església medieval, enderrocada per a construir l'edifici actual: a la part de la capçalera es va documentar una estructura massissa de forma rectangular on s'hi retallaven algunes de les tombes abans esmentades. També va ser possible localitzar

un mur que dividia transversalment la nau principal. Aquest podria correspondre al mur construït durant les obres de l'actual església del s. XVIII, el qual es va dreçar per a poder continuar oficiant la missa en el transcurs de la construcció de l'edifici.

Altres elements documentats són els relacionats amb la captació o emmagatzematge d'aigua. D'una banda, una cisterna situada a la que s'havia anomenat Porta de les Fonts, que reaprofitava una cripta anterior. Aquesta estructura presentava una canal que desembocava al seu interior. Es documentà també un pou, ubicat en una de les cantonades de la capella de Sant Judes Tadeu, al costat de l'actual campanar. Tot i que la manufactura del seu brocal semblava moderna, aquest podria ser més antic.

La documentació escrita ja esmenta un possible pou situat a l'interior del castell de Maó prop del recinte de murada: "En este castillo, dentro de la Iglesia, hay un pozo con buena y mucha agua que se baja á tomarla por escala" (Paz 1912). Aquest pou es podria correspondre amb el que es va documentar durant la intervenció arqueològica.

També es van identificar dos dipòsits a la part de la capçalera, que possiblement corresponien a les cases veïnes que van ser comprades per a l'ampliació de l'església al s. XVIII. Aquests presentaven un revestiment de morter de calç. Va ser possible excavar-ne un dels dos, tot i que el seu interior estava reomplert per un nivell de restes d'obra amb material modern.

ELS MATERIALS LOCALITZATS DURANT EL SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC

La major part dels materials ceràmics recuperats durant l'excavació es poden situar, cronològicament, entre els segles XVII i XIX. També van aparèixer mesclats en la matriu del rebliment algunes produccions d'èpoques anteriors. Cal destacar la presència de fragments ceràmics d'època antiga, fet que no és difícil d'explicar si es tenen en compte les abundants restes d'època romana documentades al centre de la ciutat (Rita 1990). Les formes que s'han pogut documentar corresponen sobretot a atuells d'us domèstic: gerres, olles, plats i ribells (Figura 3).

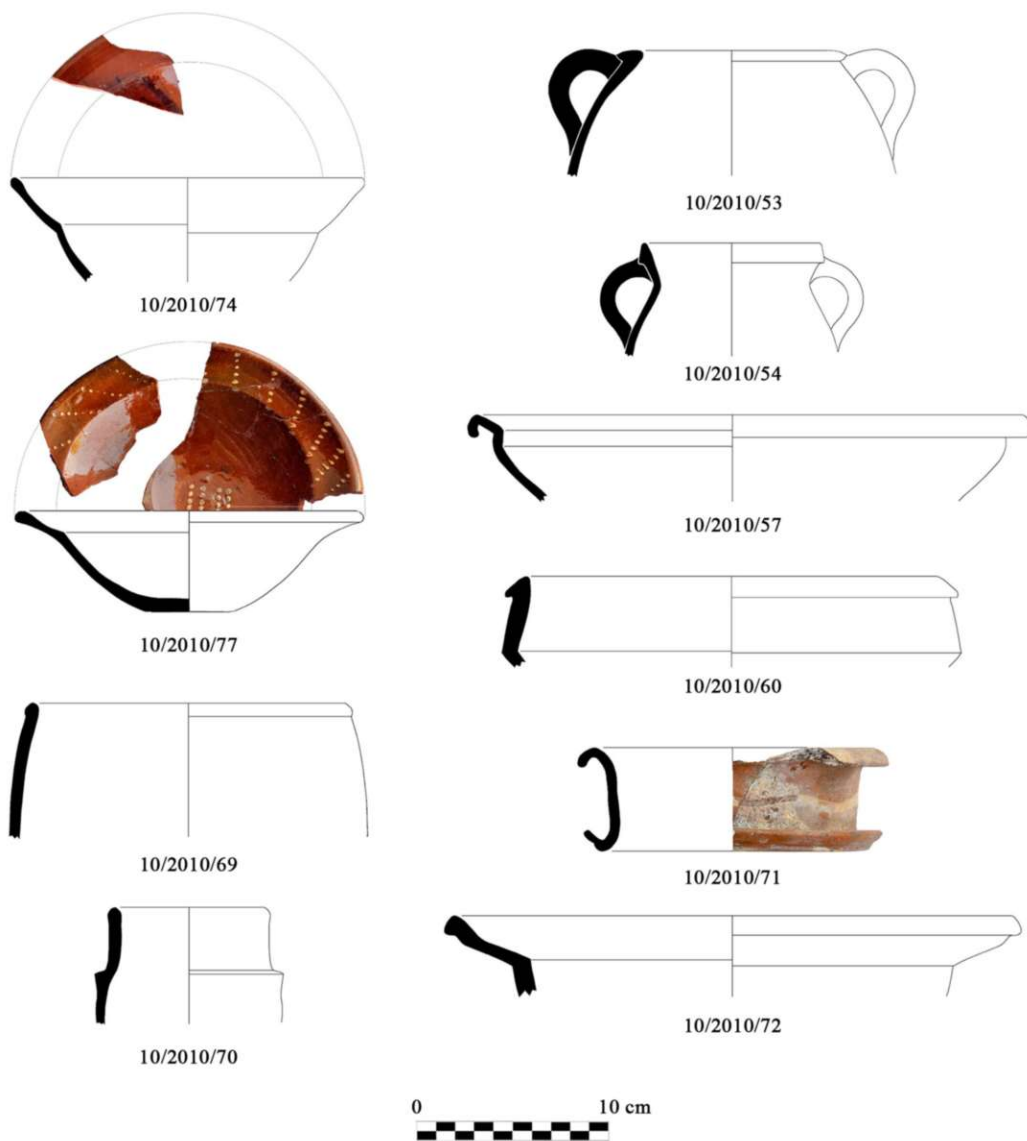

Figura 3. Alguns dels materials ceràmics localitzats durant el seguiment.

En quant a la provenença dels materials d'Època Moderna, predominen les produccions italianes, angleses, mallorquines i catalanes. Pel que fa als vidres, corresponen també, bàsicament, a produccions dels segles XVIII i XIX.

Els metalls són l'element menys abundant: es van poder recuperar alguns claus de ferro, una ansa d'un taüt, una moneda i restes d'un recipient de ferro. Associats a la unitat funerària excavada (UF-2001) es van recuperar 3 agulles i una medalleta (Figura 4).

Figura 4. Medalleta localitzada a la UF-2001 i moneda.

Finalment, es van documentar diversos fragments d'elements constructius mesclats en el rebliment. La majoria corresponien a les diferents reformes de l'edifici actual, però també es va localitzar un tambor de columna que podria pertànyer a l'edifici anterior (Figura 5).

Figura 5. Tambor de columna que podria pertànyer a l'edifici medieval

CONCLUSIONS

Durant el seguiment arqueològic es va poder documentar un rebliment d'anivellació immediatament per davall de l'enrajolat de principis del s. XX. Aquest nivell de reblert contenia materials arqueològics habituals en un farciment (fragments de ceràmica, restes d'elements constructius, una moneda, etc.). També s'hi van localitzar, però, una gran quantitat d'ossos humans sense connexió anatòmica, conseqüència segurament de la remoció de terres que es va produir durant les obres de principis del segle XX (Fadrique *et al.* en premsa). El rebaix d'aquest sediment va permetre documentar un seguit d'estructures, tant a la nau principal com a les capelles laterals: els espais funeraris corresponents a les criptes i les tombes individuals, i les estructures murals relacionades amb les diverses fases constructives de l'església.

La intervenció arqueològica va consistir, bàsicament, en el control de les obres i l'excavació d'urgència de la inhumació en tàüt de fusta, fet que no va permetre documentar nivells arqueològics inferiors i interpretar amb més precisió, per tant, algunes de les estructures localitzades.

BIBLIOGRAFIA

ALONSO FERNANDEZ, A. 1971: "Parroquias medievales de nave única en Palma", *Mayurqa*, 6, Palma de Mallorca, 77-83.

CASASNOVAS CAMPS, M.A. 2005: *Història de Menorca*, Palma.

FADRIQUE, T.; CARRASCAL, S.; ANGLADA, M.; FERRER, A. (en premsa): "Evaluación paleopatológica de un osario procedente de la iglesia de Santa María (Maó, Menorca) (SS. XVIII-XIX)".

HABSBURGO-LORENA, L. S. 1871: *Die Balearen in wort und bild geschildert*, Leipzig.

MARTÍNEZ ESTEBAN, A. 1995: "Es Pont des Castell. Estudi de la seva trama urbana (1600-1800)", *Revista de Menorca*, LXXXIV, Maó, 84-144.

PAZ Y ESPEJO, J. 1912: "Castillos y fortalezas del reino: Noticias de su estado y de sus alcaides durense los siglos XV y XVI", *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, XXVI, Madrid.

RITA LARRUCEA, C. 1990: "Hallazgo de un basurero romano", *Treballs del Museu de Menorca*, 18, Maó.

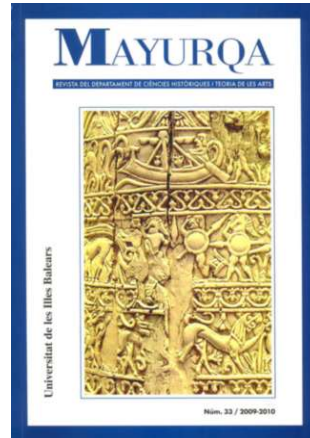
SINTES ESPASA, G. 1993: "La búsqueda del espacio en la Iglesia de Santa María de Maó", *Revista de Menorca*, LXXXIV, Maó, 27-62.

SINTES ESPASA, G. 2008: *Actituds col·lectives davant la mort a Maó en els segles XVII i XVIII*, Maó.

ROSSELLÓ VAQUER, R. 1982: *Aportació documental a la història de Menorca. El segle XV*, Maó.

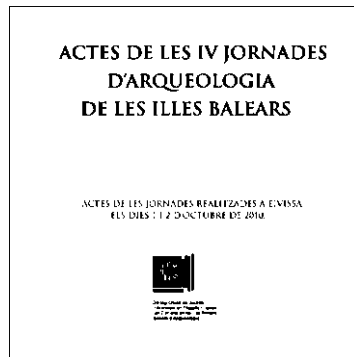
I^{es}. Manacor. Setembre 2006

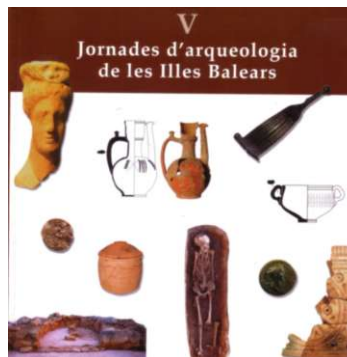
IIes Felanitx. Novembre 2007

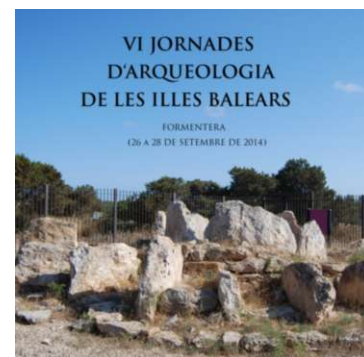
IIIes Menorca. Octubre 2008

IVes Eivissa. Octubre 2010

V^{es} Palma. Setembre 2012

VIes Formentera. Setembre 2014

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

**Consell Insular
de Formentera**